

BENTE LIEBST

Verbalsubstantiver, vikarieringsmønstre og transitivitet

I undersøgelser der beskæftiger sig med grammatikalisering, har man brugt de forskellige forhold mellem verbet og argumenterne som grundlag for en typologisk inddeling af tema-remasprog over for subjekt-prædikatsprog. Mens bestemte indholdskriterier (d.v.s. informationer) er afgørende for argumenternes placering i forhold til verbet i tema-remasprogene, er det afgørende for subjekt-prædikatsprogene at verbet har en fast plads i sætningen — nemlig på 2. pladsen i dansk sprog. Det er endvidere karakteristisk for hver af de to sprogtyper at hvor subjekt-prædikatsprogene har passivkonstruktioner og et obligatorisk subjekt, er dette ikke karakteristisk for tema-remasprogene. De to nævnte træk er efter al sandsynlighed med til at understrege at transitiviteten er mere markant i subjekt-prædikatsprogene end i den anden sprogtype.

Formålet med denne artikel er at vise hvordan transitiviteten sætter sig igennem i yngre middeldansk i de nyere verbalsubstantiver der især viser sig i 1400-tallets sprog. Jeg vil tage mit udgangspunkt i suffikset *-else*, der hos filologerne har vist sig at være særlig problematisk. I samme sproghistoriske periode sker der yderligere en markant forøgelse i brugen af præfikser, idet mange helt nye præfikser kommer til. Da præfikserne bruges i stort omfang i forbindelse med især *-else*afledningerne, bliver også de inddraget i spørgsmålet om transitivitet.

I det følgende vil jeg tage udgangspunkt i *Anna Brades bønnebog* (trykt i *Middelalderens danske bønnebøger*, bd. II, 1947). Den er dateret 1497.

De tidligere undersøgelser af ord med afledninger på *-else* i nordisk har især beskæftiget sig med de lydhistoriske forhold eller med de afledte verbers stammetilhørsforhold og deres hyppige anvendelse i den religiøse litteratur (jf. især Bengt Loman, 1961).

Da der er tale om verbalsubstantiver, er det oplagt at undersøge om de afledte verber i *-else*ordene viser sig at have systematiske syntaktiske

funktioner til nominelle størrelser i den sætning de selv er et led i. I så fald kan disse syntaktiske funktioner kun bestemmes ved deres logiske funktioner; f.eks. *jeg hørte om byens indtagelse*. Her har *byen* en logisk objektsfunktion i forhold til det afledte verbum *indtage*, *der var nogen der indtog byen*. Ud over den logiske objektsfunktion vil jeg inddrage logisk subjektsfunktion, logisk instrumentfunktion og endelig indirekte objektsfunktion.

Jeg vil i det følgende gruppere -elseordene efter den overensstemmelse der er mellem de afledte verbers præfikser, hvis de har sådanne, ellers efter deres stammetilhørsforhold. Bengt Loman (1961) har påpeget at der er mange af -elseordene i yngre middeldansk der er afledt af oprindelige *ia-* og *ja-*verber. I min analyse af -elseordene i Anna Brades bønnebog viser det sig imidlertid at præfikserne prioriteres før stammetilhørsforholdet. Præfikserne og de afledte verbers stammetilhørsforhold udgør den del af det afledte verbums udtryksside og indholdsside der er afgørende for undersøgelsen af -elseordenes transivitet. Den morfologi der er afgørende for -elseordene i deres helhed er deres genus- og numerusbøjning, se videre kapitel 1. -elseordenes indholdsside vil blive analyseret ved de nævnte syntaktiske funktioner.

I kapitel 1 undersøges -elseordenes præfikser og *ia-* og *ja-*stammerne, d.v.s. de afledte verbers morfologi, ligesom også -elseordenes genus og numerus. I kapitel 2 behandles niveauet for -elseordenes indholdsside (deres syntaktiske funktioner) ved at se på hvordan syntaksen kan kombineres med morfologien omtalt i kapitel 1. I kapitel 3 viser jeg hvordan fremgangsmåden for analysen af -elseordene i Anna Brades bønnebog ser ud, og i kapitel 4 opridses resultaterne af analysen. I kapitel 5 diskuteres mønstret for -elseordenes vikariering og deres muligheder i forhold til fremgangsmåden. Endelig vil jeg sætte resultaterne ind i et transitivitetsspektiv i kapitel 6.

1. Det morfologiske niveau

Dette niveau omfatter både en verbal (det afledte verbums) og en nominal (-elseordets) morfologi. Der er således tale om to forskellige analyse-niveauer.

Det verbale analyseniveau

Den verbale morfologi viser sig som sagt ved præfiksernes og andre foranstillede eller andre leds betydning i forhold til det afledte verbum; ellers ved verbernes oprindelige stammetilhørsforhold, nemlig de oprindelige *ia-* eller *ja-*verber. *ia-* og *ja-*stammerne har begge en transitive-rende (causativ) funktion. Dette kan man f.eks. se i forholdet mellem *ligge/lægge* og *sidde/sætte*. *Lægge* og *sætte* er transitiver (og oprindelige *ja-*stammer), i modsætning til *ligge* og *sidde*, der er intransitiver.

I enkelte tilfælde kan præfikserne skifte betydning — alt efter om de står foran et transitivt eller et intransitivt verbum; dette gælder *om-* og *til-*. Således vil *omvændelse* og *tilføjelse* blive grupperet sammen, mens *omgængelse* og *tilstandelse* vil komme i en anden gruppe.

- 1a) O herre ihesu christe leffuendis gutz søniek bedher tek for macht oc myn gallenskab . . . ath tw giffuer mek sancte pæders scrifftemal / sancti powels *omvændelsæ* (40,4)
- 1b) O ihesu myn siæls søtme / iek offær tek myth hiærte oc al myn astundelsse oc acht oc villiæ oc myne bøner / i thin astundelses oc bøners *tilføjelsæ* / ath tw skulde fulkomme alt myth hoph i thin fader (76,2)
- 2a) Item then fæmte for then glæde hwn haffde aff hans daglige *omgængelsæ* intil døden (141,39)
- 2b) O sødeste fader oc herre ihesu christe hwat sorg oc drøffuelse var i thit alt ædleste hiærte men so stoor pynæ var i legemet / ath thit legeme gaff aff sigh blodh for swedh for bitterligh døtzscens *tilstandelsæ* rætzle oc twangh (84,25)

I eksemplerne står *omvændelse* og *tilføjelse* over for *omgængelse* og *tilstandelse* fordi præfikserne plus transitivernes handling i eksempel 1) orienterer sig mod det logiske objekt, nemlig *sancti poowels* og *thin astundelses* oc *bønens*, og dermed mod resultatet for handlingen. I forbindelse med intransitiverne i eksempel 2) (*gå* og *stande*) modificerer præfikserne derimod nogle omstændigheder ved selve verbalhandlingen. Præfikserne plus intransitive verber i afledningerne på *-else* orienterer sig her i forhold til det logiske subjekt, i eksempel 2a) udtrykt i genitiven *hans* og i sætningens subjekt *hwn* (*han* og *hun omgås*), og i eksempel 2b) alene i genitiven *døtzscens* (*døden stander til*).

I de fleste tilfælde kan præfikserne dog ikke sådan skifte betydning, men også hér er de enkelte præfikseres udtryk og indhold alene afgørende for en gruppering af afledninger på *-else*. F.eks. vil de præfigerede ord med *sammen-* og *for-* (som i *sammensanckelse* 3a) og *forladelse* 3b)) kunne grupperes med ordene *omvændelse* og *tilføjelse*, mens ord med *sam-* og *be-* (som i *samføjelse* 4a) og *beskuddelse* 4b)) vil kunne grupperes med *omgængelse* og *tilstandelse*.

- 3a) Thu herre som lost thenne *sammensanckelse* sammensanckes / i thenne stad til æreskullendis thit hellige naffn ... giff æy thenne *sammensanckelse* i sønderskærrelse for thit hellige naffn (33,5)
- 3b) We be//dhe tek giff oss for hans myldhetz værdskyld oc bøner / vore synders *forladelse* oc frælses af genvordige tingh (258,27)
- 4a) Iek offær tek alt myth ærffwede oc alle mynæ gerninger i thine gerninger oc ærffuedes *samføjelse* ath tw fornyy oc ærligh giøre alle myne gerninger nær thin fader (76,7)
- 4b) Oc sosom han gaff tek tollemoth i thin pynæ ath liidæ hordhe steenslagh oc hwgh / Ath so wnnæ han mek syndige menniske at wære tolligh i allæ myne frest/telser/ som diæffuelen / værilden oc mith legemæ fresther mek meth Ath iek maa so offuerwynne then meth gudeligh *beskuddelse* / for thin pynes værdskyldh (268,26)

I eksemplerne under 3) er begge eksemplerne objektorienterede. *sammen-* og *for-* er altid kun objektorienterede. I det første eksempel med afledningen *sammensanckelse*, der her står for en omskrivning for menighed, er det logiske objekt for verbet i verbalafledningen ikke repræsenteret udenfor afledningen, men det er derimod en del af selve substantivet, således at ordet får betydning af en genstand (menigheden) — nemlig resultatet af handlingen, *det der er sammensancket* (se videre nedenfor). I 3b) er afledningen objektorienteret som i begge eksemplerne under 1), og det er også hér repræsenteret i en genitiv foran selve afledningen, *vore synders forladelse*, og sætningsleddet kan oversættes ved (*du skal*) *forlade vore synder*.

I begge eksemplerne under 4) slår vores moderne danske sprogopfattelse imidlertid ikke helt til længere. I det første af eksemplerne er der tale om at to genstande føjer sig sammen, nemlig *myne gerninger* og *thine gerninger*. I afledningerne med *sam-* er verbet altså reflektivt og har et reciprok indhold, lige som når man siger *drengene slås* i moderne dansk.

Vi har i dag stadig en række substantiver, hvor *sam-* netop har den betydning, f.eks. *samtale*, *samvirke*, *sambo*, *samfund* o.s.v. Men i moderne dansk kan vi ikke længere anvende ordet *samføjelse* men kun ordet *sammenføjelse*. Denne afledning har i dag en betydning der går på det objektorienterede (*noget/nogen der er blevet føjet sammen*) og med fokus på resultatet af handlingen, mens *samføjelse* er subjektorienteret og reflek-sivt (*vi samføjedes*) og med fokus på selve handlingsgangen, jf. eksempel 2a), hvor verbet *omgås* også i dag har en sådan refleksiv betydning, f.eks. *vi omgås*.

I eksempel 4b) har vi igen en -elseafledning vi ikke bruger i moderne dansk længere, nemlig *beskuddelse*. I Anna Brades bønnebog er præfikset *be-* et tegn på at verbalhandlingen i -elseafledningen har en aktiv diatesefunktion med en af refleksivernes betydninger, som vi ikke kender i moderne dansk i dag, nemlig *be-* med et medialt indhold.

I grammatikker over sprog der har kategorien medium, angives betydningen næsten altid at være durativ eller intensiv. I dansk blev medium oprindeligt dannet ved refleksiven *sig* der efterhånden ved enklise bliver til -s. Medium bliver først på et senere tidspunkt til passiv. Vi kan spore passivbøjningen tilbage til det ældste håndskrift af Skånske Lov, B 74, men kun ganske få af eksemplerne med -s kan med sikkerhed bestemmes som passiv (jf. Anders Bjerrums *Grammatik over Skånske Lov*, B 74), resten kan alle forstås som medialformer. Præfikset *be-* har i Anna Brades bønnebog også medial betydning med aktiv diatesefunktion, og derfor bliver -elseord med dette præfiks grupperet under typen med subjektsfunktion. Oprindeligt indgik i hvert fald nogle af disse mediale verber i subjektløse sætninger (*mig drøves*, *mig tykkes*, *mig drømmes*). Da bønnebogen blev skrevet bruges akkusativformen *mig*, men oprindeligt var det dativformen *mér* der blev brugt i disse konstruktioner.

Anna Brades bønnebog indeholder mange -elseafledninger med præfikset *be-*, f.eks. *bedrøffuelse*, *befalelse*, *bekendelse*, *beskuddelse*. Her er der altså ikke tale om refleksiver som *jeg vasker mig*, hvor subjektet gør noget ved sig selv. I alle disse -elseafledninger er der tale om medialer som *mig drøvers*. Indholdet af *be-* forårsager at handlingen bliver durativ (hvis aktionsarten er en afsluttet handling, iterativ) og betydningen af *mig drøves* kan oversættes ved *jeg går rundt og drøver mig*. Forskellen på *skue* og *beskue* ligger i at *beskue* er durativt og at netop det mediale indhold således betegner bestemte omstændigheder ved selve verbalhandlingen.

Afgørende for opdelingen af ordene på -else er om de foranstillede led eller præfikser understreger resultatet i forhold til verbalhandlingen eller modificerer den. I de tilfælde hvor -elseordene hverken har præfikser

eller andre foranstillede led, der understreger diateseforholdene, er der tale om verber der hører til de oprindelige *ia-* eller *ja-*verber, hvor stammeindholdet er transiverende og således understreger resultatet af verbalhandlingen. De øvrige *-else*afledninger (herunder afledninger til refleksive verber) modificerer selve verbalhandlingen.

Det nominelle analyseniveau

Idet *-else*ordene indtager en plads i sætningen som almindelige substantiver, hører nominelle bøjningsmønstre også med til en bestemmelse af ordenes morfologi. Der er hér tale om et andet analyseniveau end det verbale niveau, der er omtalt ovenfor. Hér er der tale om den morfologi der hører til på hele substantivets analyseniveau, nemlig genus og numerus. Der viser sig imidlertid en del problemer, som filologerne har påpeget.

Det fremgår klart af eksemplerne i bønnebogen at der er tale om mere end ét bøjningsmønster i pluralis, nemlig både former uden markeret pluralisendelse og former med endelsen *-r*. Desuden viser de eksempler på henholdsvis et entydigt neutralt køn og et entydigt fælleskøn. Johs. Brøndum-Nielsen skriver i "Gammeldansk Grammatik" III (§ 494,4) at der dog stadig viser sig sideformer uden *-r* i middelalderen. At substantiver afledt ved suffikset *-else* i gammeldansk (dog med undtagelse af det skånske håndskrift af "Sjælens trøst") synes at være behandlet som feminine *on-* eller *in-*stammer, idet pluralis i ældre tid er uden endelse, mens der i slutningen af den gammeldanske periode også optræder pluralisformer med *-r*. Brøndum-Nielsen betragter tilsyneladende alle afledninger med suffikset *-else* som en og samme afledning, der både kan bøjes som neutrumsord og som fælleskønsord, og hvor de sidste både kan bøjes med og uden *-r* i pluralis. Det samme gør Loman (1961).

Ifgl. Brøndum-Nielsen kan pluralisformer uden endelse i virkeligheden dels betragtes som reminiscenser af en ældre *on-* eller *in-*stammebøjning og dermed henregnes til fælleskønsord, og dels kan de betragtes som bøjningsformer der er i overensstemmelse med de oprindelige neutrale *ia-*stammers. I overensstemmelse hermed er det altså nødvendigt at regne med to køn i forbindelse med substantiver afledt ved suffikset *-else* i Anna Brades bønnebog. Der er nemlig helt entydige neutrale singularisformer i bønnebogen og da *-else*ord med neutralt køn (i overensstemmelse med de neutrale afledninger på *-else* i fornsvensk i den skånske "Sjælens trøst") antages at bøjes som neutrale *ia-*stammer, må neutrumsordene adskille sig klart fra fælleskønsordene. Da endvidere (ifgl.

Brøndum-Nielsen) de neutrale *ia*-stammer allerede tidligt i gammel-dansk begynder at vise eksempler på analogisk pluralisendelse på *-r* (jf. "Gammeldansk grammatik", § 443), kan afledninger på *-else* med pluralis på *-r* ud fra udtryksiden alene både bestemmes som neutrumsord og som fælleskønsord. Heller ikke de oprindelige femininumsord uden genitivsformer på *-s* kan her bidrage til nogen afgørelse, idet oprindelige femininumsord i slutningen af den gammeldanske periode meget ofte viser eksempler på *s*-form.

*-else*afledningernes genus kan hér i virkeligheden kun afgøres med sikkerhed ud fra former hvor de står i singularis og med visse foranstillede attributive bestemmere. Disse led er i stand til entydigt at vise ordenes genus ved deres bøjningsformer, nemlig den definitive og den indefinitte artikel, de demonstrative og visse possessive pronominalbe-stemmere samt de stærkt bøjede adjektiver.

Som en følge af alt dette besvær vil jeg tage et praktisk udgangspunkt. Da *-else*afledninger i singularis med entydig fælleskønsform viser sammenfald med pluralisformer på *-r*, og da *-else*afledninger i singularis med entydig neutrumsform viser sammenfald med pluralisformer uden endelse, vil pluralisformerne uden endelse blive henregnet til de neutrale *-else*afledninger og pluralisformerne med *-r* til fælleskønsordene. De resterende *-else*ord bliver så betragtet som en type for sig, type 4.

Denne inddeling af ordene vil dog ikke være den altafgørende men vil blive foretaget i fuld overensstemmelse med de oven for nævnte syntaksfunktioner (se kapitel 2).

Der foreligger endnu et problem i de tilfælde hvor adjektiver og pronominer i attributiv stilling bestemmer mere end ét subjekt. I gammel-dansk kan sådanne attributive led meget vel stå i pluralis mens substantiverne står i singularis. Det kan derfor ikke afgøres ud fra morfologien alene i syntagmet om *-else*ordet er udtryk for en pluralisform uden endelse eller en singularisform. Også her vil *-else*ordenes logiske subjekts-, objekts- eller instrumentfunktion og indirekte objektsfunktion (se næste kapitel) sammen med det morfologiske være afgørende for en gruppering.

2. De syntaktiske funktioner

Verbalsubstantiverne på *-else* lader sig altså definere ved to forskellige funktioner, nemlig de verbale og de nominale. Kombinationen af disse to

funktioner er karakteristisk for alle verbalsubstantiverne i det hele taget. I -elseordene kombineres (som omtalt ovenfor) en ganske bestemt morfologi i det afledte verbum med en bestemt syntaksfunktion.

Logisk objektsfunktion

Denne syntaksfunktion hører ikke til på det afledte verbums analyse-niveau men på hele -elseordets¹, ligesom genus og numerus. Syntaksfunktionen ligger enten inden for selve -elseordet, eller også har verbalhandlingen i afledningen sin karakteristiske syntaksfunktion til et ord uden for -elseordet. De følgende eksempler viser den logiske objekts-funktions forskellige repræsentationer.

- 5) Thu Herre som lost thenne *sammensanckelse* sammenssanckes / I thenne stad til æreskullendis thit hellige naffn Giiff oss thine tiænistæ qwinner og tiæneræ thin hellige hielp / ath wi skullæ æy tollæ vore siæles fordærffuelse (33,5)
- 6) Wi bedhæ / vær oss een trøg hielp / een sødh liisæ oc *hwsualelse* ath oss æy skache skal noghen hande skadheligh ondschap (65,24)
- 7) Vær oss til hielp tw ærlige ridderæ / som bær høgestæ konnyngs vapn / och bedh oss synders *forladelse* (267,22)

I eksempel 7) har *forladelse* en karakteristisk logisk objektsfunktion til *synders* idet der bedes om *at nogen må forlade synderne*, *at synderne må blive forladt* (tempus i oversættelsen er altid afhængig af tempus i sætningens hovedverbum). Præfikset *for-* har i forbindelse med -elseafledninger i yngre middeldansk altid en logisk objektsfunktion. I eksempel 6) er objektsfunktionen indeholdt i selve -elseordet, nemlig til første sammensætningsled *hw-*, idet der bedes om *at huen må blive svalet*. I eksempel 5) er det som verbalhandlingen har objektsfunktion til, ikke udtrykt eksplicit. Ikke desto mindre er der også her tale om en tydelig objektsfunktion, *det der er sammensancket* — nemlig menigheden, det

¹ Dette kan man afgøre ved at sammenligne med andre suffikser der afleder verbal-substantiver, f.eks. *-en*. Afledninger på *-en* er f.eks. *kommen* og *gåen*, og de kan kun betegne en logisk subjektsfunktion, og de har iterativ betydning. Afledninger på *-en* har stadig en logiske syntaksfunktion, selvom det afledte verbum i forbindelse med -elsesuffikser har logisk objektsfunktion, f.eks. *søgen* og *påkallen*. Det er suffikset der er afgørende for den betydning afledningen kan få.

logiske objekt er hér inkorporeret i selve -elseordet. I alle tre eksempler er der tale om at der er fokus på resultatet af verbalhandlingen, på en overgang til en anden tilstand. *Sammensanckelse* er blevet en genstand, hvor det logiske objekts-element som sagt er inkorporeret i selve ordet, og overgangen er komplet. I eksemplerne 6) og 7) fokuseres der på at der må ske en overgang med det logiske objekt. Det er den logiske objektsfunktion og kombinationen med transitiverende præfikser eller et første sammensætningsled, der er objekt for verbalhandlingen, der får verbalhandlingen til at fokusere på en overgang eller resultatet af verbalhandlingen, ellers med de gamle oprindelige *ia-* og *ja-*verber (hvor infikserne også havde en transitiverende funktion). Denne type af -elseord har en karakteristisk objektfunktion.

Logisk subjektsfunktion

En anden type -elseord er dem, hvor den karakteristiske syntaksfunktion er en logisk subjektsfunktion.

- 8) Glædis hellige frue sancta Anna for then owerangeligh glæde tw fekst ther ihesus thin datters søn vort offræt i templet i thin *nærværelse* (233,29)

Her udtrykker *i thin nærværelse* sammenhængen *mens du var nær*. Den logiske subjektsfunktion fremgår klart, og fokus på handlingens resultat forekommer ikke ved denne type -elseord, men derimod en tilstand eller forhold under verbalhandlingen. Både det logiske subjekt og præfikset *nær-* understreger forhold under verbalhandlingen. Det samme er tilfældet i de -elseafledninger der er uden præfiks, og som netop ikke er afledt af gamle *ia-* eller *ja-*verber.

- 9) O myn herre / giiff myn siæl thit hellige legeme til styrckæ oc andeligh føde Oc thit hellige blodh til *renselsæ* / aff allæ dødelige oc nadelige synder (139,16)
- 10) Tek være loff . . . for alle the heligste blotz drobe som tw vtgiøst aff thith ædlestæ oc all helligste legemæ for vor skyldh / i thin omskærelse / blodige *swedelse* / grymmæ och wmyscundelige flængelse (46,6)

Hverken *renselsæ* eller *swedelse* har præfikser eller hører til oprindelige

ia- eller *ja-*verber, og verbet i begge ordene udtrykker en logiske subjektsfunktion — *giv mig dit hellige blod så jeg kan rense af alle dødelige ... synder* (eksempel 9)) og *mens du blodigt svædte* (eksempel 10)). For fuldstændighedens skyld vil jeg lige nævne at der i eksempel 10) også er to andre -elseafledninger, *i thin omskærelse ... och wmyscundelige flængelse*. I modsætning til *swedelse* har både *omskærelse* og *flængelse* en logisk objektsfunktion til possessivet *thin*, og syntagmerne kan kun oversættes ved passivkonstruktioner *da du blev omskåret ... og flænget*. Dette skyldes dels præfikset *om-*, der fokuserer på resultatet af verbalhandlingen, dels at verbet *flænge* hører til de oprindelige *ia-*verber og derfor har logisk objektsfunktion.

For begge typer af -elseord gælder der følgende regel: hvor ordet betegner en karakteristisk syntaksfunktion til et attributivt nomen i genitiv eller til et pronomen i samme form, skifter den karakteristiske syntaksfunktion retning mod et andet nominal i sætningen, når man udelader genitiven. Ellers skifter -elseordet mening. Se f.eks. eksemplerne i 1a) og 2a). Hvis man udelader *sancti powels* i 1a), opretter *omvændelsæ* sin karakteristiske syntaksfunktion mod *sancte pæders*, og hvis man også udelader *sancte pæders* retter objektsfunktionen sig mod *mek*. Det samme sker med den karakteristiske subjektsfunktion i 2a). Denne udeladelse af det attributive led er et godt udgangspunkt til at opstille to typer af fælleskønsord.

Begge typerne af -elseord har to varianter (v_1 og v_2). v_1 har et aktionelt indhold, fordi -elseordets verbalhandling har logisk subjeks- eller objektsfunktion til et andet led i sætningen eller til dets første sammensætningsled. v_2 har netop ikke sådan et led. Det har derimod leddet indeholdt i sig selv, altså i selve -elseordet. Objektsfunktionens v_2 udtrykker et ikke-aktionelt genstandsindhold ved at være udtryk for resultatet af den handling det afledte verbum betegner, jf. eksempel 5) og 6), mens subjektsfunktionens v_2 udtrykker et ikke-aktionelt genstandsindhold ved at være udtryk for en genstand der alene beskrives ved den handling, det afledte verbum betegner (se senere, eksempel 16).

Logisk instrumentfunktion

Visse -elseord kan imidlertid både have en logisk subjeks- eller en logisk objektsfunktion. Det særlige ved disse ord er dog at de ud over disse funktioner også har en syntaksfunktion der er instrumentel. Det drejer sig om de relativt få afledninger der er neutrumsord.

- 11) Herre jhesu christe / jek bedher tek om thit dyræ blodh / huilket tw sællffvilliendhe vtgiøst pa korsset / ath tw i dagh omkringhgifff mith hiærte / oc myn siæl meht thit hellige *vælsignelse* / oc ladh mek tage ... thit dyrestæ blodh med tolligh gudelighedh (106.19)
- 12) Alle thesse *vælsignelse* sigh med thit hiærte / til hwerie lymmær som forscreuit staar (143,5)

I eksempel 11) fremgår det klart at *vælsignelse* har neutralt genus. Dette viser bestemmeren *thit*. Ligeledes viser *thesse* i eksempel 12) at der er tale om et substantiv i pluralis, og da *vælsignelse* netop ikke har nogen pluralisendelse kan det altså være et neutrumsord. Præfikset *vel-* fokuserer på at verbalhandlingen fører til et godt resultat. Morfologisk passer dette ord altså fint på en afledning med logisk objektsfunktion. Af eksempel 12) fremgår det tydeligt at indholdet af *thesse vælsignelse* betegner et ikke-aktionelt genstandsindhold. Eksemplet står som overskrift over en række bønner, der alle begynder med *velsignet være*, og det fremgår af disse bønner at hver enkelt bøn skal siges til bestemte steder på jomfru Marias krop, hendes hoved, hår, pande o.s.v. Indholdet er *det hvormed noget bliver velsignet*, d.v.s. at *vælsignelse* har en logisk instrumentfunktion som det karakteristiske indhold. Således lader *vælsignelse* i eksempel 11) sig også forstå, *det hvormed myn sjæl bliver velsignet*. Alle de -elseord, der er neutrumsord, lader sig tolke ved en karakteristisk instrumentfunktion, og ved at de kun kan betegne genstandsindhold. Det er karakteristisk for neutrumsordene at de ikke er betinget af nogen bestemt morfologi i det afledte verbum.

Logisk indirekte objektsfunktion

Den sidste og mindste gruppe af -elseord indeholder kun 4 forskellige ord. Genus kan ikke afgøres ved denne gruppe, men de danner pluralis uden *-r*, se eksemplerne 13), 14) og 15). Det afledte verbs morfologi viser heller ingen karakteristiske restriktioner. Disse ord er karakteristiske ved at de har funktion til et logisk indirekte objekt. Ordene hér betegner et genstandsindhold, men uden at der er fokus på handlingens resultat. Genstandsindholdet i -elseordet er alene karakteriseret ved det verbalhandlingen betegner. Genstandsindholdet kan nærmere identificeres et sted i bønnen men ikke i samme sætning som -elseordet. Således kan man tydeligt konstatere at der er tale om et genstandsindhold. Det indirekte objekt lader sig imidlertid kun definere ud fra en gammel-

dansk syntaks, hvor man kan have subjektløse verbalkonstruktioner, og hvor det indirekte objekt kan indtage subjektsplassen, og samtidig bevare sin oblikke form. Det drejer sig om sætningstyper som *mig åbenbares ...*, *mig indgydes ...*, *mig vanskens ...* o.s.v., hvor *mig* var et opr. *mér* (indir. objektsform). Denne fjerde type lader jeg stå som en selvstændig type fordi alle disse ord i Anna Brades bønnebog er pluralisord, men uden at have pluralisendelse på *-r*. Ordene under subjektstypen med præfikset *be-*, hvor *-else*ord er afledt af verber der også kan danne subjektløse konstruktioner, har pluralis på *-r*.

Det indirekte objekt er i alle eksemplerne eksplicit udtrykt i sætningen (f.eks. *alle myne vanskelse*, se nedenfor i eks. 15). Disse ord betegner i alle tilfældene et ikke-aktionelt indhold der alene er karakteriseret ved den handling, det afledte verbum betegner. De afledte verbers morfologiske egenskaber kan både svare til de afledte verber med direkte objektsfunktion og subjektsfunktion. Også dette er en grund til at opstille en selvstændig type.

Morfologi som objektstypen:

- 13) Then tiidh gudh han ingiødh i tek syn guddoms kerlighedh i all fuld-
hed ... Thi O sødestæ iomfru maria bedher iek tek ath tw for tesse
vsielige *ingidelsæ* / som guddommen ingiødh i tek / ath tw værdugis
ath ingiøde i mith wslæ hordæ hiærte / thin søns hordæ oc bes/ske
ynæ (178,22)
- 14) Vælsignet æst tw (d.v.s. evangelisten Johannes) i thine hellige open-
barelsæ oc vælsignet ær thin mwnds frucht the aldræ helligste
ewangelium (262,18)

Her udtrykker *ingidelsæ* det samme som *den guddoms kerlighed* (genstandsindholdet) *der er indgydt i tek* (det indirekte objekt i forhold til handlingen i *-else*ordet), og *openbarelsæ* det samme som *de ting der er blevet openbaret (for) Johannes* (nemlig det der fremgår af "Johannes åbenbaring"), der er genstandsindholdet, og hvor *thine* (den attributive genitiv i pluralis) er det indirekte objekt i forhold til handlingen i *-else*ordet.

Morfologi som subjektstypen:

- 15) O mylde ihesu myn liiggs søtme / iek offær tek alt myth leffnet /
rørelsæ / makt / oc synnelighetz tanckæ / oc allæ mynæ ordh i thin

kerlighetz omganx tilføielsæ / ath tw vilt helligh giøre them i thin hellighetz omganx offuergangeligh hellighedh / oc omsidde i tek oc meth tek skulle alle myne *vanskelse* opfyilles til thit naffns hedher oc loff oc ære . . . ath tw vildæ offræ gudh fader thin øtmyughedh oc tollemodh / for myn høgfærth oc wtollemodh . . . iek offrær omwel alle thine gudelige hiærtens kerligh/hed oc vgrundeligh godhedh och opfyllelse i alle the tingh som mek bryster (76,16)

Vanskelse i eksempel 15) betyder *mangler* (i henseende til myth *levnet / rørelse / makt oc synnelighetz tanckæ / oc alle myne ord*), og det er genstandsindholdet i -elseordet. Det er det der svarer til handlingen i -elseordet. Det indirekte objekt for handlingen i -elseordet er igen her udtrykt ved et attributivt possessiv *myne*.

Alle eksemplernes betydningsindhold er også i denne fjerde type et ikke-aktionelt genstandsindhold. Der er stor lighed mellem denne fjerde type og -elseordene af typen med præfikset *be-* og subjektsfunktion, der blev omtalt som en gammel mediumkonstruktion. I slutningen af middelalderen er de subjektløse sætninger næsten helt erstattet af sætninger med subjekt. Kun få subjektløse sætninger forekommer i Anna Brades bønnebog og kun i mere faste udtryk som *mig tykkes, mig vanskes, mig drøves* o.s.v. Dette kan måske være en af grundene til at denne type -elseord er ved at forsvinde.

3. Fremgangsmåden for analyse af -elseord i Anna Brades bønnebog

Som det er fremgået af det foregående, har det morfologiske analyseniveau to lag inddelingsgrunde, nemlig for det første det afledte verbums morfologi (d.v.s. foranstillede sammensætningsled, transitiverende præfikser, oprindelig *ia-* eller *ja-*stammer over for ikke-transitiverende præfikser, ikke-oprindelige *ia-* og *ja-*stammer og refleksive medialer) og for det andet selve verbalsubstantivets morfologi (d.v.s. genus og numerus). Det tredje lag er det syntaktiske funktionsniveau. Hvert enkelt -elseord i bønnebogen vil blive analyseret ved disse tre forskellige analyselag, og formålet vil være at finde overensstemmelser mellem de syntaktiske funktioner og morfologien.

Fremgangsmåden for analysen vil være følgende:

- I De entydige eksempler på -elseord i fælleskøn og intetkøn skilles ud.
- II De resterende -elseord vil blive grupperet og analyseret sammen med de entydige fælleskønsord.
- III De -elseord der under 2. ikke lod sig analysere på samme måde som fælleskønsordene, grupperes og analyseres sammen med intetkønsordene.
- IV De -elseord der skiller sig ud under 3. , grupperes og defineres for sig selv.

Ved denne fremgangsmåde må man formode at der indfinder sig en vis fejlmargen, idet især de sidst udskildte grupper vil blive underprioriteret i forhold til de andre; dette vil jeg komme tilbage til nedenfor. På baggrund af denne fremgangsmåde når man frem til fire forskellige typer -elseord.

4. Analyseresultater for anvendelsen af -elseord i Anna Brades bønnebog

I dette afsnit bliver de fire fundne typer af -elseord defineret ved deres karakteristiske morfologi og syntaktiske funktioner, og de forskellige fundne ord bliver opregnet for hver type.

-elseord af type 1

verbalsubstantivets bøjningsformer:

- a 1. genus: fælleskøn
- a 2. numerus: pluralisform: -r

det afledte verbums morfologi:

- b 1. verber med foranstillet sammensætningsled eller præfiks der er fokuseret på resultatet eller en overgang af den handling, det afledte verbum betegner
- b 2. verber uden foranstillet led eller præfiks der er oprindelige *ia-* eller *ja-*verber. Også de få inkoative verber hører til hér, f.eks. *signe*

karakteristisk syntaksfunktion:

c. logisk objekt

-elseord af **type 1** har to varianter:

- v 1. variant med eksplicit karakteristisk logisk objekt, hvor hele konstruktionen betegner et handlingsforløb der indgår i en aktionel konstruktion med nominalet eksplicit udtrykt i sætningen.
- v 2. variant uden eksplicit logisk objekt, hvor det karakteristiske logiske objekt er indeholdt i -elseordet, og hvor det derfor er udtryk for et ikke-aktionelt genstandsindhold, der står for resultatet af handlingen.

Eksemplerne på -elseord af **type 1** i Anna Brades bønnebog er:

Affløselæ, astwndeæse, atterløselæ, attraelsæ, begrawelse, bædrele, døbelse, flængelse, forbannelse, forclarelse, fordragelse, fordriffuelse, for-dærffwelse, fordømelse, forfylgelse, forfærelse, forgiffelse, forladelse, forli-gelsæ, formanelsæ, forrædelsæ, forskyldelse, forsmædelsæ, forsømmelse, frælselse, fræmmelse, fulfølgelse, fulkommelse, fødelæ, genløselæ, gløm-melsæ, hwsualelse, høyelsæ, ingydelsæ, inskywdelse, iætelse, kennelsæ, korsfestelsæ, leskelsæ, (w)lydelsæ, løselsæ, modhganelæ, naglæ fæstelse, omfæynelsæ, omskærelse, omvændelsæ, opliwselsæ, optagelsæ, optænd-elsæ, opvæckelse, pafynnelse, pakallelæ, prydelsæ, pynelsæ, sammenbynd-elsæ, sammensanckelsæ, senderstyngelsæ, seyervynnelsæ, signelse, skab-else, skickelse, smyttelsæ, styrkelse, synderriffuelsæ, sændelse, søgelse, tilføy-elsæ, tornæcronelse, tæncckelsæ, vnfanfelsæ, vthflydelse, vthgydelsæ, vthræckelse, villelse, vælsignelse.

-elseord af **type 2**

verbalsubstantivets bøjningsformer:

- a 1. genus: fælleskøn
- a 2. numerus: pluralisform: -r

det afledte verbs morfologi:

- b 1. verber med foranstillede sammensætningsled eller præfikser der modificerer verbets handling
- b 2. verber uden foranstillede led eller præfikser der ikke er oprindelige *ia-* eller *ja-* verber
- b 3. refleksive verber med medial betydning (intensivt indhold)

karakteristisk syntaksfunktion:

c. logisk subjekt

-elseord af **type 2** har ligeledes to varianter:

- v 1. variant med karakteristisk logisk subjekt hvor hele konstruktionen betegner et aktionelt handlingsforløb der indgår i en konstruktion med et nominal eksplicit udtrykt i sætningen.
- v 2. variant uden karakteristisk eksplicit logisk subjekt, men hvor det er underforstået i -elseordet. Som følge af subjektskarakteren er der ikke fokuseret på resultatet af handlingen, og indholdet er dermed et ikke-aktionelt genstandsindhold. Denne variant af -elseordet betegner derimod et genstandsindhold hvor den pågældende genstand alene er karakteriseret ved den handling det afledte verbum betegner

Nogle af disse variant 2-ord er f.eks:

- 16) oc bedher jeg tek / ath tw kommer mek i hw / hoss ihesum christum / huilken thw døptæ i iordans flodh / oc hørde faderens røst Oc saa then hellige // andh foor nedher i dwæ *lignelsæ* (171,1)

Her betyder *lignelsæ* *det der ligner sig (ved en due)*, nemlig *i en dues skikkelse*. Et andet lignende -elseord er:

- 17) O maria alsomsødestæ ihesu christi moder / iek beder tek for then beskæ *drøffuelse* som tw toldæ i thit alsomsødestæ hiærte / tha then hellige gamlæ symeon spoodhe oc sagde ... (171,9)

Then beskæ drøffuelse kommer over den der beder, ved at han hører det den gamle Simon sagde.

Eksemplerne på -elseord af **type 2** i Anna Brades bønnebog er:

Amynnelse, antwordelse, atskillielse, atwarelse, bedrøffuelse, bedyggelse, befalelse, begerelse, begynnelse, bekenneelse, beskuddelse, beskærmelse, besmyttelser, bestandelsæ, bewarelse, bortwærelse, diærffuelse, drøffuelse, fremtwrelse, frestelsæ, genwordelse, kallelse, lignelsæ, luchtelsæ, lægelsæ, lægelsæ, medlidelse, mystæckelsæ, nedherfarelse, nærværelse, ofrælse, offuergiffuelse, offuerwynnelsæ, omgængelse, omhyggelse, opbørielse, openbarelse, opfarelse, opfyllelse, opqwegelse, oprynnelse, opstandelse, præffuelsæ, renselsæ, rwelse, rørelse, samføjelse, skodelsæ, swedelse, til-

flyelsæ, tilkommelse, tilstandelse, trængelsæ, vnderstandelse, vederkennelse, vederquegelse, værelse, værnelse, æggelsæ.

-elseord af type 3

verbalsubstantivets bøjningsformer:

- a 1. genus: neutrum
- a 2. numerus: pluralisform: identisk med singularis

det afledte verbums morfologi:

ingen restriktioner

karakteristisk syntaksfunktion:

logisk instrument. Det logiske instrument er aldrig udtrykt eksplicit, og denne type -elseord betegner altid et ikke-aktionelt genstandsindhold der er karakteriseret ved den handling det afledte verbum betegner. (Ud over det logiske instrument kan både det logiske subjekt og det logiske objekt være impliceret i handlingen.)

-elseord af **type 3** har altså ingen variant der indgår i en aktionel konstruktion med et nominal eksplicit udtrykt i sætningen.

Eksemplerne på -elseord af **type 3** i Anna Brades bønnebog:

Antwordelse, bedrøffuelse, begærelsæ, frestelse, nydelsæ, prydelse, rwelsæ, røgelse, signelse, skickelse, smørielse, vælsignelse, æggelse.

-elseord af type 4

verbalsubstantivernes bøjningsform:

- a 1. genus: ?
- a 2. numerus: identisk med singularis

det afledte verbums morfologi:

- b. oprindelige reflexive verber med medialbetydning og uden nogen subjektsfunktion men derimod en oprindelig indirekte objektsfunktion

karakteristisk syntaksfunktion:

både logisk objekt og oprindelig logisk indirekte objekt. Det er dog kun det logiske indirekte objekt der er udtrykt i sætningen. Det

logiske objekt er indeholdt i -elseordet uden at der er fokus på det afledte verbums resultat. Typen udtrykker et ikke-aktionelt genstandsindhold der er karakteriseret ved den handling det afledte verbum betegner

-elseord af **type 4** har heller ingen varianter hvor der er tale om en aktionel konstruktion, der står over for en ikke-aktionel variant. Ligesom -elseordenes 2. variant under -elseord af **type 2** betegner de altid genstandsindhold med ikke-aktionel betydning, idet genstanden altid ekspliciteres ved det logiske objekt et andet sted i bønnen.

Eksemplerne på -elseord **type 4** i Anna Brades bønnebog:

Bebodelsæ, ingidelsæ, openbarelse, vanskelse.

5. Fremgangsmåden i analysen og vikarieringsmønstret

I og med at jeg har valgt den fremgangsmåde, jeg har beskrevet i afsnit 3, er der muligvis kommet for mange eksempler ind under **type 1** og **type 2** i forhold til **type 3** og **type 4**. Dette skyldes, som tidligere omtalt, at jeg begynder med at fordele ordene til **type 1** og **type 2**, og derefter til **type 3** og til sidst til **type 4**. Desuden har jeg analyseret eksemplerne ud fra en nutidig sprogbrug (jf. at jeg tidligere under **type 2** og **type 4** har omtalt at der ved nogle af eksemplerne var tale om en tidligere middelalderdansk syntaks, som for begge typer vedkommende drejer sig om mediale konstruktioner med durativt indhold og med *mig* på subjekspladsen i stedet for nominativsformen *jeg*, sådan som vi har det i moderne dansk i dag). Denne formodede skævfordeling ved typeinddelingen vil jeg forsøge at råde bod på. Jeg vil først se nærmere på det ene -elseord der ikke rigtig passer ind i den overordnede typefordeling, nemlig ordet *begravelse*, der er grupperet under **type 1**. Præfikset *be-* har i alle andre tilfælde forårsaget en gruppering under **type 2**. Dernæst vil jeg undersøge de ord der optræder under mere end én type, og se om der er en mulig forklaring på dét. Endelig vil jeg se nærmere på ordene under **type 4**, der jo alle kun kunne forstås ud fra en middelalderlig syntaks. Muligvis kan netop -elseordene under **type 4** sættes i forbindelse med én eller nogle af de andre typer.

-elseord der ikke falder ind under typeindelingen

-elseordet *begravelse* (der på trods af præfikset *be-*, er grupperet under **type 1**):

- 18) O benedide ihesu christe for thin mandom ther tw togst aff iomfru maria oc tw æst ther meth giort vor broder for thin fødelse skyldh / oc for thin omskærelse . . . oc for thin horde dødth / oc for thin *begravelse* / . . . hør mek oc veed mek bøn (39,6)

Dette -elseord forekommer kun én enkelt gang i Anna Brades bønnebog, og det er grupperet under **type 1** fordi *thin* ikke kan tolkes ved en subjektsfunktion til det afledte verbum *begrave* og dermed indgå i en aktionel relation med medial durativ betydning. *thin begravelse* kan således hverken forstås som variant 1 eller variant 2 til **type 2**. Alle andre -elseord med præfikset *be-* er ellers grupperet under **type 2**. **Type 4** kan heller ikke stå som forklaringsmodel fordi definitionen netop ikke tillader at det logiske direkte objekt er repræsenteret i samme sætning uden for -elseordet, således som det er hér ved *thin*. Det er en af de få gange hvor et attributivt possessiv ikke opviser den karakteristiske syntaksfunktion i Anna Brades bønnebog. *be-* har klart nok hér fået et andet indhold.

I -elseordene under **type 2** med præfikset *be-*: *bedrøffuelse*, *bedyggelse*, *begerelse*, *bekennelse*, *beskudelse*, *beskærmelse*, *besmyttelser* og *bewarelse*, er de afledte verber uden præfiks allerede transitive. Så af den grund er der ikke nogen grund til at *be-* også har en transitiv betydning. (I nogle få tilfælde forekommer verberne ikke uden præfiks, hverken i ældre eller yngre middeldansk, nemlig *-fale(s)* og *-gynne(s)*.) Kun *bestandelse* opført under **type 2** (som det skal) afviger fra dette mønster, idet det afledte verbum uden præfiks *stande* er et intransitivt verbum.

- 19) Oc wnnæ mek so langh liiffs freest . . . ath iek matte vorde værdigh ath vnfangæ ihesu christi // legemæ værdelige til myn fattige siæls salighed og *bestandelsæ* (241,12)

Da den foranstillede genitiv *myn fattige siæls* kan analyseres med medialfunktion i forhold til det afledte verbum i *bestandelse*, er *bestandelse* derfor opstillet under **type 2** og må tolkes som en variant 1. De mediale verber der stadig kan findes omkring år 1500, er, udtrykt ved en s-form plus et reflexiv i akkusativ, og det afledte verbum kan eventuelt opfattes som

transitivt. Præfikset *be-* kan altså også have en funktion som transitive-rende i *bestandelse*. Dette kan være årsag til at vi finder *begravelse* som et **type 1** ord.

Fordi præfikset *be-* også kan have en transitiv funktion i Anna Brades bønnebog, kan man forklare -elseordet med præfikset *be-* under **type 1** som en mulig vikariering: **type 2** kan vikariere for **type 1**, og velsagtens uden den mediale betydning. Medialerne som verbalkonstruktion er som tidligere nævnt stærkt på retur i yngre middelalder. Denne overgang fra **type 2** til **type 1**, som *begravelse* viser, kan tolkes som en tidlig start på at modsætningen mellem de to karakteristiske syntaksfunktioner neutraliseres.

Det fremgår således ved de afledte verber med præfikset *be-* at adskillelsen mellem **type 1** og **type 2** ikke længere er tæt i Anna Brades bønnebog. Jeg vil ikke hér komme ind på flere af præfikserne, men blot nævne at der i moderne dansk er mange eksempler på at **type 1** også kan vikariere for **type 2**; det er tidligere blevet nævnt at præfikset *sammen-*, der var logisk objektorienteret, i dag i nogle tilfælde overtager præfikset *sam-s* funktion, der var logisk subjektorienteret i 1497 (jf. eksemplerne 3a) og 4a). Jf. at ord som *beskuelse*, *beskærmelse*, *besmitelse* og *bevarelse* i dag uden besvær kan have et foranstillet possessiv med objektsfunktion. **Type 2** har i dag således også udvidet sin vikariering for **type 1**. Ligeledes kan -elseordene opført under **type 1** i dag i høj grad forstås som -elseord af **type 2**, d.v.s. med den karakteristiske logiske subjektsfunktion. **Type 1** og **type 2** er i dag tæt på at indgå en synkretismetilstand. Ordene opført under de to typer kan både indgå i objekts- og subjektsfunktion, og så kan morfologien ikke længere have den betydning som den havde i slutningen af middelalderen. Dette kan have været længere fremskredent end det kan vises i eksempelmaterialiet — når man har mistet den middelalderlige sprogforståelse. Men ikke desto mindre kan en begyndende vikariering konstateres i materialet i Anna Brades bønnebog, idet **type 2** (*begravelse*) kan vikariere for **type 1**, fordi præfikset *be-* kan fungere som transitive-rende således som det kunne konstateres ved *bestandelse*.

-elseord der optræder under flere af typerne

Nogle -elseord er opført både under **type 2** og **type 3**. Det drejer sig om ordene:

antwordelse, *bedrøffuelse*, *begerelse*, *frestelsæ* og *rwelse*

Andre er opført både under **type 1** og **type 3**:

prydelsæ, skickelse og vælsignelse

De **type 3** ord der kan skifte genus med ord af **type 2**, har denne types morfologi men **type 3s** instrumentindhold. Præfikserne *ant-* og *be-* betegner omstændigheder ved verbalhandlingen, og *frestelsæ* og *rwelse* er afledte af verber med ikke-oprindelige *-ia* eller *-ja* stammer. På samme måde forholder det sig også med de **type 3** ord der kan optræde som **type 1** ord. Både *prydelsæ* og *skickelse* er oprindelige *-ja* eller *-ia* stammer men med **type 3s** instrumentindhold. Der er ingen tydelige tegn på at de to andre typer kan vikariere for **type 3** ord.

Der er ingen af de opførte neutrumsformer der kan anvendes i dag medmindre de forstås som masseord som f.eks. *noget røgelse* over for *røgelsen* og *noget smørelse* over for *smørelsen*, altså *noget ikke-tælleligt* over for *noget tælleligt*.

-elseord af **type 3** kan let lade sig kombinere med både et logisk objekt og subjekt (f.eks. *det hvormed jeg antvorder mig, det hvorved jeg bedrøver mig, det hvormed jeg pryder mig* o.s.v.). Da den karakteristiske instrumentfunktion har et så specifikt indhold at disse -elseord ikke kan komme i konflikt med hverken objekt eller subjekt, er det ikke sandsynligt at der kan være tale om vikariering i forbindelse med **type 3** i Anna Brades bønnebog.

Når man som sagt bruger neutrale -elseord i dag, er der tale om en masse, noget ikke-tælleligt. Neutrumsord med dette indhold er også karakteristisk for andre substantiver end -elseord i dag (f.eks. *en øl, noget øl; teen, noget te; noget smadderværk* o.s.v.). De neutrale -elseord er blevet reanalyseret, så de mister instrumentindholdet og kommer til at få et indhold af noget ikke-tælleligt, der alene er karakteriseret ved den handling, som det afledte verbum betegner. Men i 1497 i Anna Brades bønnebog er dette ikke sket endnu. Ordene efter **type 3** har hér stadig en karakteristisk instrumentfunktion. Substantiver afledt med denne funktion var også typiske i dansk sprog ved middelalderens indtræden, f.eks. ved suffikset *-sel* (*randsel* og *mejsel*).

Ud fra eksempelaterialet i Anna Brades bønnebog kan det konstateres at forskellen på fælleskønsord og neutrumsordene stadig var produktiv i slutningen af middelalderen.

-elseord af **type 2** og **type 4**

Ordene af **type 4** er relativt få. De er faktisk identiske med nogle af -else-

ordene i **type 2** ved at være afledt af verber der oprindeligt har været subjektsløse mediale verber med logisk indirekte-objektsfunktion, og medial durativ betydning. Genus kan dog ikke fastslås ved **type 4** ordene. Denne type ord adskiller sig fra fælleskønsordene ved at have pluralis uden endelse. Dette funktionelle sammenfald med nogle af ordene i **type 2** kan derfor sagtens være årsag til at -elseord af **type 4** kan være opført under **type 2**, især fordi der kun er opført -elseord i pluralis under **type 4**. Singularisformerne er højst sandsynligt opført under **type 2**. Som omtalt tidligere er de subjektløse sætninger stadig mulige i dansk i slutningen af middelalderen (der er enkelte eksempler herpå i Anna Brades bønnebog, se f.eks. *mek bryster*, sidst i eksempel 15)). Disse **type 4** ord med pluralis uden -r er meget lig de eksempler som Brøndum-Nielsen nævner i Gamlemeldansk Grammatik III (side 251 f.). Der er få eksempler, og nogle af dem er de samme som dem man finder under **type 2**. Resten kan let forstås som eksemplerne under **type 4**. I den sammenhæng de står i kan de begge forstås som mediale subjektløse konstruktioner. Jeg vil derfor antage at **type 4** er identisk med de gamle feminine *in-* eller *on-*stammer. I og med at de nordiske sprog har fået en fastere ordstilling med det finitte verbum på 2.-pladsen, og *mér* er blevet til *mik*, der nu står på subjektsplassen, er det sandsynligt at der er opstået en ny type -elseord, nemlig **type 2**, med pluralis på -r, og at **type 2** kan vikariere for **type 4** i Anna Brades bønnebog.

Morfologien i ordene opstillet under **type 4** svarer både til ordene i **type 1** og **type 2**. Dette svarer også til Brøndum-Nielsens lille eksempel-materiale. På grund af de meget forskellige syntaksfunktioner der er mellem et logisk indirekte objekt i **type 4** og et direkte objekt i **type 1**, er der ikke nogen eksempler på at **type 1** kan vikariere for **type 4**.

6. Transitivitet som dynamisk faktor

På baggrund af dette kan de mediale -elseord under **type 4** ses som udgangspunkt for **type 2** og **type 2** for **type 1**. Der foregår en reanalyse af **Type 4** ordenes syntaksfunktion (indirekte objektsfunktioner og medialt indhold). Reanalysen sker fordi den sætningsstruktur, der tidligere, i langt højere grad end i 1497, kunne repræsenteres ved subjektsløse sætninger, overgår til en sætningsstruktur med obligatorisk subjeksrepræsentation. Det oprindelige *mér/mik* i forbindelse med mediale verber bliver til *jeg*, og en ny type -elseord, hvor det afledte verbum stadig har medial funktion, oprettes og nu med pluralis på -r, nemlig **type 2**.

Ved analogi bliver typen udvidet til at gælde for afledninger med substantivfunktion i det hele taget udvidet med et repertoire af forskellige præfikser. I den sidste del af yngre middelalder kommer der ordentlig gang i **type 2** ordene og også i en nye **type 1** med objektsfunktion. **Type 1** er formodentlig motiveret af princippet om ikonisitet, og der er sket en reanalyse i forbindelse med de oprindelige *ia-* og *ja-*verber. Ved analogi har typen bredt sig også til verber med præfikser med transitiverende funktion. **Type 4** er i 1497 ved at forsvinde.

Ikke i Anna Brades bønnebog men på et senere tidspunkt i moderne dansk kommer **type 3** til at kaste den instrumentelle syntaksfunktion bort, og indholdet bliver *ikke-tælleligt*, og det ny *-else*ord mister i overensstemmelse hermed pluralisformen helt.

Type 2s forandringshistorie kan i overensstemmelse med vikarieringsmønstret fremstilles på følgende måde:

Fælleskønsordene				
	reanalyse		analogi	reanalyse/ analogi
motivation	obligatorisk subjekts repræsentation		ekspansion	ikonisitet
	▼ type 4	▼ type 2	▼ type 2	▼ type 1
udtryk	Medialer, plu.-Ø	Medialer, plu.-r	også andre end medialer, plu.-r	<i>ia-</i> og <i>ja-</i> verb, transiti- verende præfikser, plu.-r
indhold	indir.objs funktion	subjekts funktion	subjekts funktion	objekts funktion

Når der er tale om reanalyse, er der altid ændringer både i indholdet og i udtrykket. Det er karakteristisk for subjekt-prædikatsprogene at de har transitivitet som en bærende struktur, og at de har verbet på 2. plads i sætningen. Dette er da også forlængst gennemført før Anna Brades bønnebog. Reanalysen af **type 2** til **type 1** må nødvendigvis ske ved at de oprindelige *ia-* og *ja-*verber begynder at optræde i forbindelse med suffikset *-else*, og de transitiverende præfigerede former, der først viser

sig på et senere tidspunkt i dansk sprog, forårsager at **type 1** kan ekspandere i analogi med afledningerne på *ia-* og *ja-*stammerne. Først i moderne dansk begynder **type 2** og **type 1** rigtigt at vise eksempler på sammenfald, men eksemplerne i Anna Brades bønnebog viser begyndelsen hertil.

Neutrumsordenes forandringshistorie, hvis den føres helt frem til moderne dansk, kan fremstilles således:

Neutrumsordene	
	reanalyse/analogi
motivation	"transitive behavior"/ vikariering af kategorien af neutrumsord der betegner en masse
	↓
	type 3 → moderne dansk
udtryk	plu.-Ø ingen pluralisform
indhold	instrument, tælleligt ikke-instrument, ikke-tælleligt

Kun **type 3** kan i overensstemmelse med min fremgangsmåde udskilles fra de andre typer i Anna Brades bønnebog. Reanalyse og analogi er her ikke skilt ad, alene fordi den sker på et senere tidspunkt end nedskrivningen af bønnebogen. Jeg antager at reanalysen indtræffer som følge af den "transitive behavior" punkt (3), der bliver beskrevet neden for. Den syntaktiske instrumentfunktion ophæves og analogien med andre neutrale ord, der betegner en masse, afslutter forandringen.

Den simplificering af de fire forskellige typer der er fundet i Anna Brades bønnebog, hvor den indirekte objektsfunktion og senere den instrumentelle forsvinder, er i overensstemmelse med det som Hopper og Thompson (1982) har kaldt "transitive behavior". De grammatiske karakteristika gengives hér citeret efter Croft (1993):

- (1) a morpheme, usually a verbal affix, that explicitly codes the transitivity of the clause;
- (2) evidence of the direct-object status of the P argument of the verb;
- (3) the P argument does not have an oblique (dative, instrumental, locative, etc) case marker;

- (4) the P argument has a special direct-object (accusative) case marker, if such exists in the language;
- (5) the verb has object agreement with the P argument, if object agreement exists in the language.

Det er kun (5) vi ikke har i dansk sprog i 1497 (og heller ikke i dag). Det kan dog lige nævnes at de verbale affikser i (1) netop er de oprindelige *ia-* og *ja-*infikser og de præfikser der forekommer sammen med **type 1-** og **type 2-**ordene.

Hvis vi overfører kasusmarkeringen til -elsekonstruktionernes syntaksfunktioner, kan man se at forandrings- og vikarieringsmønstret tydeligt går i retning af en transitiv adfærd. Om også neutraliseringen af modsætningen subjekt/direkte objekt er en videre funktion af transitivitet, må stå uafklaret hen.

Fælleskønsordene viser at det er kravet om tilstedeværelsen af et subjektsargument der motiverer at -elseordenes forandringshistorie går i gang i samspil med de øvrige punkter i "den transitive adfærd". Det er nærliggende at antage at også kravet om subjektsargumentet hører med til "den transitive adfærd".

Litteraturliste

- Brøndum-Nielsen, Johs. (1935). *Gammeldansk grammatik, III*. Schultz Forlag. København.
- Croft, William (1993). *Typology and universals*. (Cambridge Textbooks in Linguistics, Cambridge University Press.) GB.
- Fisiak, Jacek, ed. (1980). *Historical Morphology*. Mouton. The Hague.
- Haiman, John, ed. (1985). *Iconicity in Syntax*. Amsterdam, Benjamins.
- Hopper, Poul & Thompson, Sandra A. (1982). *Studies in transitivity* (Syntax and Semantics, 15). Academic Press. New York.
- Hopper, Paul & Elizabeth Closs Traugott (1993). *Grammaticalization*. (Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press.) Cambridge. GB.
- Koch, Axel (1902). *Till frågan om den östnordiska avledningsändelsen -else*. (Från filologiska föreningen i Lund.)
- Loman, Bengt (1961). *Fornsvenska verbalsubstantiv på -an, -ning, och -else*. Stockholm.
- Seip, D. A. (1947). *Om suffikset -else i nordisk*. (Avhandlingar utgitt av Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II, 1947.)

Siewierska, Anna, ed. (1998), *Constituent Order in the Languages of Europe*. Mouton. New York.

Traugott, Elizabeth Closs, & Bernd Heine, eds. (1991). *Approaches to Grammaticalization*. Benjamins. Amsterdam.